

EESTI MURDED RAHVALOENDUSE ANDMETEL

Kutt Kommel

Sissejuhatus

Murrete tähendus eesti kultuuris on mitmekülgne ja aja jooksul muutunud. Kui ühtse kirjakeele arendamisega liikusid mурded korrastamata ja vähem väärtusliku keele staatusesse, siis murrete uurimise ja kaardistamisega on nad muutunud eri paikade identiteedi ja ühtlasi riigisisese kultuurilise mitmekesisuse oluliseks kandjaks. Murrete omadus on see, et nad käivad käsikäes paikade kommete ja tavadega, mis võetakse tänapäeval kokku väljendiga *vaimne kultuuripärand*. Kui vaimse kultuuripärandi kohta on keeruline koguda asjakohast statistilist infot, millest võiks olla abi selle säilitamisel ja arendamisel (Morrone 2012), siis murdekõnelejate kui elava kultuuripärandi kandjate hulk on statistiliselt mõõdetav ja annab võimaluse Eesti vaimse kultuuripärandi seisundit statistiliste näitajate kaudu hinnata.

Mitme murde (näiteks Setu, Kihnu jt) kõnelejad on hakanud ise oma keelelist eripära väärtustama ja tegema pingutusi selle nimel, et nende keel säiliks ja areneks. Murrete küsimuse lisamine rahvaloenduse ankeeti oli samuti suuresti tingitud Lõuna-Eesti murrete aktivistide initsiatiivist.

Murdeid ehk dialekte on Eestis süstemaatiliselt uuritud 19. sajandi keskpaigast alates. Esimesed tähelepanekud Eesti murrete kohta pärinevad aga juba 16. sajandist. Kui keele all mõistetakse üldiselt ametlikku normkeelt, millel on olemas oma kirjatraditsioon, siis murretena vaadeldakse üldjuhul kas allkeeli või pisikeeli, millel ei ole kirjalikku vormi. Murdest kitsama terminina kasutatakse veel traditsioonilist dialekti ehk kohamurdeid, mis on seotud peamiselt maal elavate inimestega, mitte linnarahvastikuga. Kohamurretele on iseloomulik, et nad on vähe mõjutatud normkeelest ja neil on piiratumad väljendusvõimalused. Eestis mõeldakse murrete all peamiselt kohamurdeid. Kohamurretel puudub üldjuhul kirjatraditsioon, erandiks on siin näiteks Kihnu, Mulgi ja Võru murre, mille kirjakeelt tänapäeval arendatakse.

Eesti mурded jaotuvad suurematesse murderühmadesse. Kuigi murrete liigendust on tänapäeval edasi arendatud, on siin kasutatud Arnold Kase 1956. aastast pärit murdeliigendust, mis jaotab Eesti mурded kolmeks suuremaks murderühmaks: Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti mурded ning Kirde-Eesti rannikumurre (Henno 2009: 50). Eesti suuremate murderühmade väljakujunemine ulatub keeleteadlaste hinnangul läänemeresoome algkeele aegadesse, seda keelt kõneldi umbes 3000–4000 aastat tagasi.

Põhja-Eesti murderühma kuulub neli murret: saarte murre, läänemurre, keskmurre ja idamurre. Need katavad saared, Lääne-, Kesk- ja Põhja-Eesti kuni Peipsi läänekaldani välja. Lõuna-Eesti murderühma kuulub kolm murret: Mulgi, Tartu ja Võru murre, mis jäävad kõik Eesti lõuna- ja kaguossa. Kirderannikumurre ehk varasema nimega Põhja-Eesti rannamurre levis Põhja-Eesti rannikul Jõelähtme kihelkonnast kuni Narva-Jõesuuni. Murded jagunevad omakorda väiksemateks paikkondlikeks murrakuteks, mille piirid kattuvad enam-vähem omaaegsete kihelkondade piiridega.

Eesti murrete liigitusi ja jaotusi on teisigi. Et see kirjutis ei keskendu murrete ja murrakute sisule, omavahelistele seostele ja väljakujunemisele, vaid murrete levikule 2011. aasta rahvaloenduse kontekstis, tuleks seda lugedagi kui pilguheitu ühte ajahetke murrete arengus.

Murdeoskus Eestis

2011. aasta rahvaloenduse ankeedis said emakeelena eesti keelt kõnelevad Eesti elanikud vastata küsimusele, kas nad oskavad mõnda kohalikku keelekuju, murret või murrakut. Jaatava vastuse korral paluti vastajal nimetada see kohalik keelekuju, murre või murrak, mida ta kõige paremini oskab. Järgnevas analüüsis arvestatakse ainult nende isikutega, kes vastasid murdeoskuse küsimusele jaatavalt.

Eestis väitis ennast mõnda murret oskavat 131 239 inimest ehk 15,4% eesti keelt emakeelena kõnelejatest. 44% neist olid mehed ja 56% naised. Kokku märkis 3% vastanutest ennast Põhja-Eesti murderühma murrete kõnelejaks, 11,5% Lõuna-Eesti murrete kõnelejaks, 0,1% Kirde-Eesti

rannikumurde kõnelejaks ja üle 85% eesti keelt emakeelena rääkivast elanikkonnast ei osanud ühtegi murret. Murdeoskajate vanusjaotust kajastab tabel 1.

Tabel 1. Murdekeele kõnelejad vanuse järgi, 2011

Table 1. Speakers of dialects by age, 2011

0–9	10–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80+	Kokku Total
1 360	5 566	14 901	17 362	21 565	22 519	20 384	17 875	9 707	131 239
1%	4%	11%	13%	16%	17%	16%	14%	7%	100%

Lõuna-Eesti murrete oskajaid on rahvaloenduse andmetel 101 851 (78% murdeoskajaist), Põhja-Eesti murrete oskajaid 26 986 (21%) ja Kirde-Eesti rannikumurde oskajaid 1288 (1%). Lisaks märkis väike osa inimesi rahvaloenduse ankeeti, et nad oskavad murret, aga täpse murde jätsid nimetamata.

Tabel 2. Murdekeele oskus, 2011

Table 2. Command of dialects, 2011

Murre	Kõnelejad Speakers	%	Dialect
Põhja-Eesti murderühm	26 986	3,0	<i>Northern Estonian dialect</i>
idamurre	1 270	0,1	<i>Eastern dialect</i>
keskmurre	210	0,0	<i>Central dialect</i>
läänemurre	777	0,1	<i>Western dialect</i>
saarte murre	24 520	2,8	<i>insular dialect</i>
Lõuna-Eesti murderühm	101 851	11,5	<i>Southern Estonian dialect group</i>
Mulgi murre	9 682	1,1	<i>Mulgi dialect</i>
Võru murre	87 044	9,8	<i>Võru dialect</i>
Setu murre	12 532	1,4	<i>Setu dialect</i>
Tartu murre	4 121	0,5	<i>Tartu dialect</i>
Kirde-Eesti rannikumurre	1 288	0,1	<i>Northeastern coastal dialect</i>
Ei oska murret	757 091	85,3	<i>Cannot speak a dialect</i>
Kokku	887 216	100	<i>Total</i>

Kõik eespool välja toodud murded jagunevad omakorda väiksemateks murrakuteks, mis kannavad üldjuhul kohaliku kihelkonna nime.

Tabeli 2 põhjal jääb mulje, et valdav osa murdeoskajatest räägib Lõuna-Eesti murdeid. Tuleb aga meeles pidada, et eesti kirjakeel põhineb just Põhja-Eesti keelekasutusel, seega võib oletada, et paljud inimesed ei pruugi endalegi teadvustada mõne Põhja-Eesti murde oskust, sest see on nii sarnane iga päev räägitava kirjakeelega. Lõuna-Eesti murded seevastu eristuvad üsna selgesti keelest, mida iga päev meedia vahendusel kuuldakse. Seepärast on ka lihtne teadvustada, et kõneldakse oma kodukoha murret. Lisaks sellele tehti rahvaloendusel murrete küsimuses suuremat teavitustööd Lõuna-Eestis, see on kindlasti avaldanud mõju ka Lõuna-Eesti murrete esindatusele rahvaloenduse andmetes.

Murderühmade paiknemine tänapäeval

Kuigi enamik murdekõnelejaid elab oma keelealal, on üha levinum ka ümberasumine suurematesse tömbekeskustesse. Et ääremaal on vähem töövõimalusi, koole, poode ja muud eluks vajalikku, toob see kaasa inimeste üldise ümberasumise maalt linna. Eraldi võib siinkohal kindlasti välja tuua suuremad linnad Tallinna ja Tartu, aga ka näiteks Pärnu ja Viljandi.

Lõuna-Eesti murderühma murrete kõnelejaid elab endiselt palju nende alguses asupaigas Lõuna-Eestis, aga palju on tänapäeval Lõuna-Eesti murrete oskajaid üle Eesti. Tõmbekeskustena väljaspool Lõuna-Eestit saab välja tuua Tallinna ja Pärnu (kaart 15, lk 156). Kuigi Lõuna-Eesti murrete kõnelejaid on teiste murretega võrreldes suhteliselt palju, on inimeste ümberasumine teistesse maakondadesse kaasa toonud paljude Lõuna-Eesti murrakute märkimisväärse vähenemise. Alla 18 kõneleja on näiteks Halliste, Hargla, Helme, Kambja, Kanepi, Karksi, Nõo, Puhja, Rannu, Rõuge, Tartu-Maarja ja Urvaste murrakul.

Põhja-Eesti murderühma murrete kõnelejaid on tänapäeval samuti kõikjal Eestis. Samas on Põhja-Eesti murrete kõnelejate hulk Lõuna-Eestis üsna tagasihoidlik, erandina võib välja tuua muidugi Tartu. Huvitav on ka asjaolu, et Pärnus on rahvaloenduse andmeil Lõuna-Eesti murrete kõnelejaid rohkem kui Põhja-Eesti murrete kõnelejaid, kuigi algsest jääb Pärnu Põhja-Eesti murrete piirkonda (kaart 16, lk 156). Põhja-Eesti murderühma Hageri, Jämaja, Kullamaa, Põltsamaa, Rakvere, Simuna, Varbla, Mustjala, Türi, Märjamaa, Pärnu-Jaagupi, Audru, Rapla, Torma ja Viljandi murraku kõnelejaid on jäänud alles 5–17 inimest. Peale selle on hulk murrakuid, mida kõneleb vähem kui viis inimest. Seega võib paljusid Põhja-Eesti murrakuid pidada pigem hääbuvaks.

Kirde-Eesti rannikumurde oskajad on paljud jäänudki Põhja- ja Kirde-Eestisse. Samas võib neid leida ka Tartust, Pärnust ja paljudest väiksematest kohtadest üle Eesti. Et selle murderühma esindajaid on ka arvuliselt vähe, on märkimisväärne osa neist hajunud üle Eesti. 31% rannikumurde kõnelejatest elab Ida-Viru või Lääne-Viru maakonnas, mida võiks pidada nende algseks asukohaks, 49% Harju maakonnas ja 21% teistes maakondades. Kirde-Eesti rannikumurde oskajad on märksa vanemad Põhja- ja Lõuna-Eesti murrete kõnelejatest. Kolmveerand rannikumurde kõnelejaist on vanemad kui 50 aastat, mis tähendab, et selle murde oskajaid nooremate seast eriti peale ei kasva. See annab aga tunnistust sellest, et Kirde-Eesti rannikumurde kõnelejate arv kahaneb veelgi ja murre seguneb teiste murretega (kaart 17, lk 157). Kirde-Eesti rannikumurde Haljala, lisaku ja Jõhvi murrakut on jäänud kõnelema 7–16 inimest, seega on ka need murrakud tõenäoliselt kadumas.

Inimeste liikumine ja teise kohta elama asumine on vabale ühiskonnale iseloomulik. Samas toob see kaasa murrete assimileerumise kirjakeelega ja ühes sellega teatud kultuuripärandi osa hääbumise, mis tuleb selgelt välja just paljude murrakute puhul. 2011. aasta andmetel ei ole järele jäänud ühtegi Emmaste, Harju-Jaani, Jaani, Kaarma, Karuse, Koeru, Kursi, Kõpu, Käina, Kärla, Martna, Paistu, Pilistvere, Püha, Pühalepa, Reigi, Risti, Valjala või Vastseliina murraku oskajat. Alla viie inimese kõneleb veel Ambla, Anna, Anseküla, Hanila, Järva-Jaani, Järva-Madise, Kadrina, Kanepi, Karja, Keila, Kolga-Jaani, Kose, Lääne-Nigula, Maarja-Magdaleena, Paide, Põide, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja, Harju-Madise, Juuru, Lihula, Peetri, Tartu-Maarja, Äksi, Kihelkonna, Kirbla, Laiuse, Nissi, Halliste, Jüri, Mihkli, Palamuse, Puhja, Ridala, Suure-Jaani ja Urvaste murrakut.

Murrakute nimetamata jätmine rahvaloenduse ankeedis ei tähenda tingimata, et neid murrakuid enam ei ole. Paljudel juhtudel ei seostata oma keelekasutust murde või murrakuga, sest kodumurdest ei räägita nii palju, et see seostuks elukohaga ja paiga identiteediga. 2011. aasta rahvaloendusel ei vastanud paljud inimesed oma tõenäolise murraku oskuse kohta. Näiteks Hiiumaa murrakuid (Emmaste, Reigi, Pühalepa ja Käina) ei nimetatud rahvaloendusel kordagi. Et Hiiumaal on siiski välja toodud saarte murde kõnelemist, on tõenäoline, et oma kodumurrakut peetakse lihtsalt saarte murdeks. Kuigi kõneledes eristatakse oma kodukandi inimesi saare teises küljes elavatest, rääkimata teistel saartel elavatest, ei pruugita murraku nime sellegipoolest teada.

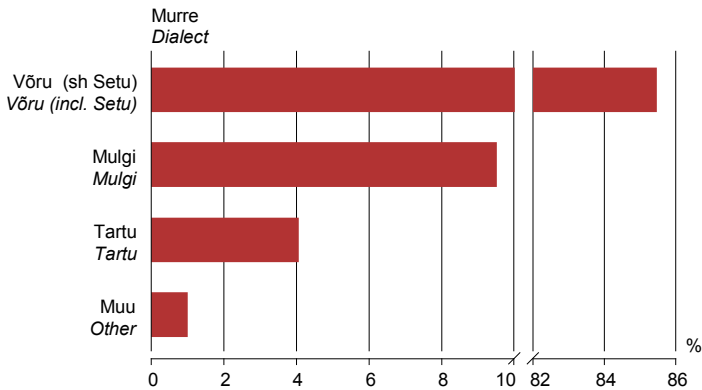
Seega kerkib murrete küsimisega elanike endi käest hoopiski küsimus, kas oma kodumurdeid teadvustatakse sarnaselt murdeuurijatega. Paljudel juhtudel tundub, et tegelikult mitte. Teadvustatakse neid murdeid, millest rohkem räägitakse, teisi aga peetakse sageli lihtsalt eesti keeleks ja seetõttu on need tõenäoliselt jäänud paljudel juhtudel välja toomata.

Levinumad Eesti murded

Nii Põhja- kui ka Lõuna-Eesti murrete puhul tuleb selgelt esile levinuim murre. Lõuna-Eesti murderühmas on selleks Võru murre (koos Setu murrakuga), mida kasutab 87 000 inimest ehk 85,5% Lõuna-Eesti murrete kõnelejaist. Põhja-Eesti murderühma puhul on levinuim saarte murre, mida kõneleb 24 500 inimest ehk 91% Põhja-Eesti murrete kõnelejaist.

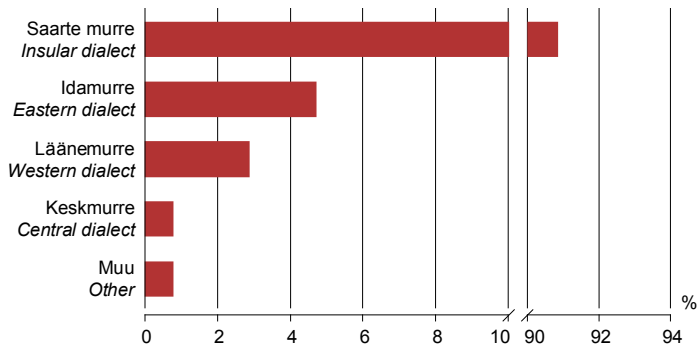
Joonis 1. Lõuna-Eesti murrete kõnelejad, 2011

Figure 1. Speakers of Southern Estonian dialects, 2011

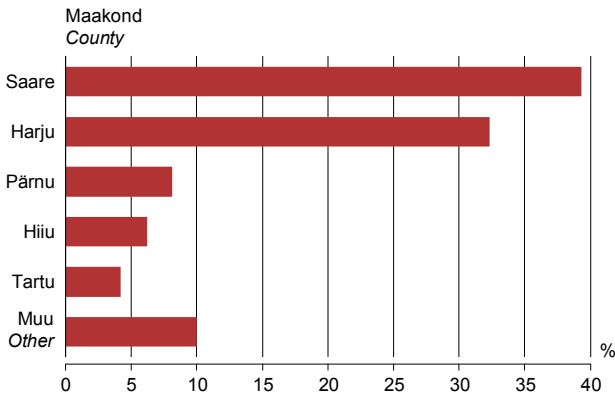

Joonis 2. Põhja-Eesti murrete kõnelejad, 2011

Figure 2. Speakers of Northern Estonian dialects, 2011

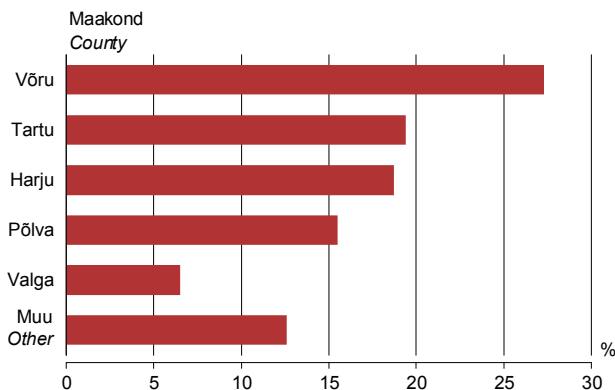

Saarlaste ja võrukate puhul tuleb esile nende selgelt eristuv murdeoskus ja sellega seotud identiteet, mis säilib isegi siis, kui kolitakse elama teistesse maakondadesse. Seepärast teatakse oma murret ka siis, kui elatakse näiteks Harjumaal, kus nii saarte kui ka Võru murre küll selgelt eristub, aga kus ei ole oma keelekeskkonda, kus keel võiks edasi areneda, vaid see sulandub kirjakeele ja teiste murretega.

Joonis 3. Saarte murde kõnelejad maakonna järgi, 2011*Figure 3. Speakers of insular dialects by county, 2011*

Saarte murde puhul paistab silma, et suur osa kõnelejaist elab Harju maakonnas. Viimastel aastakümnetel on saartelt palju välja rännatud, mida näitab mandri maakondades, eriti Harjumaal, elavate saarte murde oskajate osatähtsus. Võib oletada, et tegemist on pigem esimese põlvkonna väljarännanutega, kelle järeltulijad võtavad suure tõenäosusega omaks juba uue kodumaakonna kõnepruugi.

Võru murde kõnelejaid on samuti oma kodumaakonnast välja rännanud. Ka siin on suur hulk inimesi liikunud Harjumaale ja Tallinna, aga erinevalt saarte murde kõnelejaist on enamik jäänud siiski kodulähedastesse maakondadesse. Seega võib tõdeda, et Võru murde näitel on Lõuna-Eestis tegemist tugevama paigaidentiteedi ja ühtlasi ka homogeensemata inimeste grupiga. Nad elavad oma esivanemate maal või selle läheduses ja arendavad oma traditsioone ning tänu sellele ei näita nende kultuur ka sel määral hääbumismärke, kui võib täheldada saarte murde kõnelejate seas.

Joonis 4. Võru murde kõnelejad maakonna järgi, 2011*Figure 4. Speakers of Võru dialect by county, 2011*

Võiks arvata, et teistesse maakondadesse rännanute suur hulk avaldab mõningast mõju ka uue elukoha murdeile. Samas jäävad sisserännanud selgesse vähemusse – näiteks Võru (sh Setu) murde oskajad hõlmavad Harju maakonna elanikest 3% ja saarte murde oskajad kõigest 1,4%. Niisiis jääb nende mõju Harju maakonnas tõenäoliselt üsna märkamatuks. Murdeoskus jääb inimeste päritolu tunnuseks, aga järgmised põlvkonnad räägivad juba uue elupaiga murdeid, kui nad just oma esivanemate kodukanti ei naase.

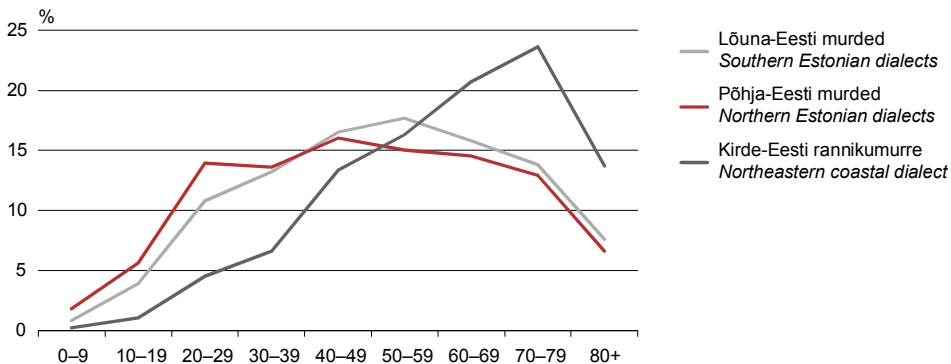
Murrete arenemise või hääbumise puhul tuleb arvesse võtta mitmeid faktoreid, millest üks on kindlasti kõnelejate arvukus, eriti just alguses asupaigas. Kuigi näiteks Setu murrak (Võru murde murrak) on UNESCO ohustatud keelte nimekirjas^a, siis võrreldes näiteks Kirde-Eesti rannikumurde või paljude teiste Eesti väiksemate murrete ja murrakutega on sellel siiski märkimisväärne hulk kõnelejaid, kes püüavad seda säilitada ja edendada. Seepärast ei pea muretsema ka setu kultuuri hääbumise pärast. Teisest küljest on siingi ohu märke – ka Setu murraku kõnelejaid on palju liikunud elama mujale üle Eesti (kaart 18, lk 157).

Murdekõnelejate soo-vanusjaotus ja haridus

Oluline murrete kestmise või hääbumise faktor on kindlasti kõnelejate vanusjaotus, mis (veidi lihtsustatult) näitab seda, kas murdekõnelejatele on tulemas pealekasvu nooremate inimeste näol. Murdeoskajate vanusjaotus näitab, et kümneaastastes vanuserühmades jääb suurim murdekõnelejate osatähtsus Põhja-Eesti murrete puhul 40. eluaastas, Lõuna-Eesti murrete puhul 50. eluaastas ja Kirde-Eesti rannikumurde puhul isegi 70. eluaastas. Kui Põhja- ja Lõuna-Eesti murrete kõnelejad jagunevad 20. ja 70. eluaasta vahel enam-vähem ühtlaselt, siis kirderannikumurde puhul on selgemini näha kõnelejate kaldumine vanemasse ikka, mis viitab nende pealekasvu vähenemisele.

Joonis 5. Murdekeele kõnelejad vanuse ja murderühma järgi, 2011

Figure 5. Speakers of dialects by age and dialect group, 2011

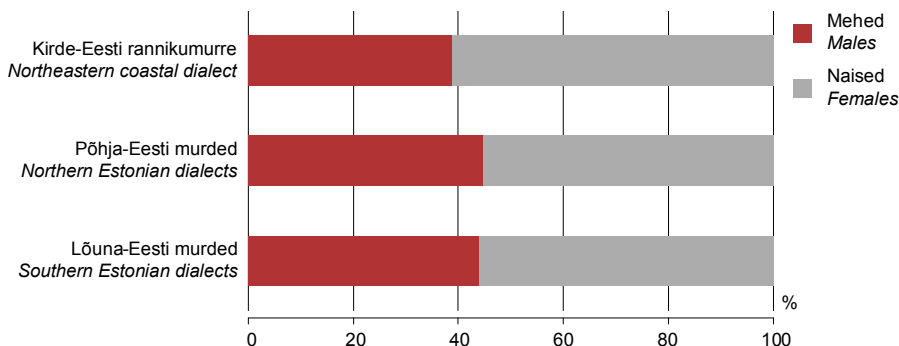
Kirde-Eesti rannikumurde kõnelejate seas on suhteliselt vähe sünnitusealisi naisi, mistõttu on ka vähem lootust, et sünnib juurde lapsi, kes vanematekodus emakeelena sama murde omandaksid. Lõuna-Eesti murrete kõnelejate seas on 20–40-aastaste naiste osatähtsus 21% ja Põhja-Eesti murrete puhul 25%, kirderannikumurde puhul aga vaid 8%. Seega kahaneb kirderannikumurde kõnelejate osatähtsus tulevikus tõenäoliselt kiiremini kui Põhja- ja Lõuna-Eesti murrete kõnelejate puhul.

Murdegeograafias eelistati algselt uurida pigem naisi, sest naised olid 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses paiksemad kui mehed. Samuti eelistati inimesi, kes olid sündinud ja koolis käinud enne esimest Eesti Vabariiki, ja võimalusel neid, keda oli võimalikult vähe mõjutanud eestikeelne kooliharidus ja kirjakeel. Tänapäeval murdeuurimisel enam naisi ei eelistata, aga huvitava statistilise tõsiasjana on endiselt säilinud murdeid kõnelevate naiste suurem osatähtsus – 57,4% murdekõnelejaist on naised ja 42,6% mehed. Kui Eesti kogurahvastikus on naised 54% ja mehi 46%, siis võib täheldada mõneprotsendist erinevust murdeid rääkivate naiste kasuks ka tänapäeval.

^a UNESCO ohustatud keelte atlas: <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/index.php>

Joonis 6. Murdekeele kõnelejad soo ja murderühma järgi, 2011

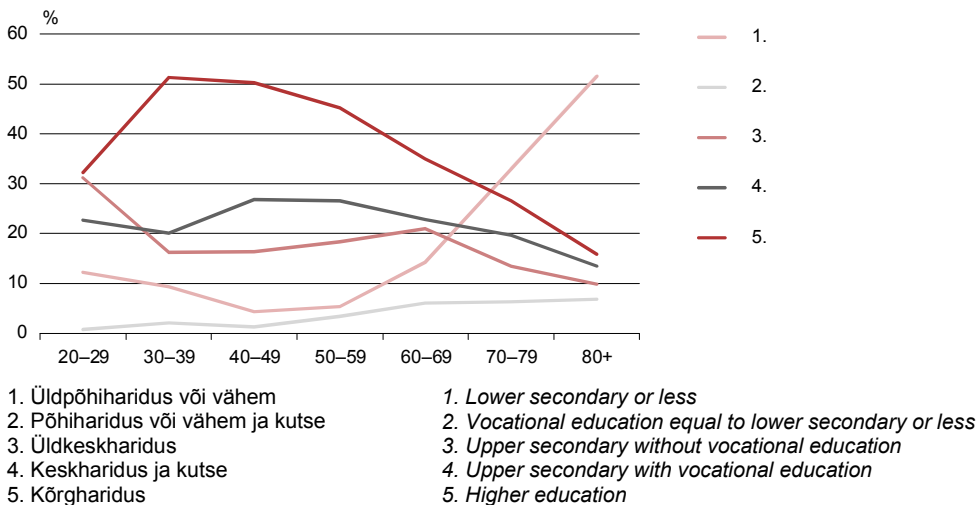
Figure 6. Speakers of dialects by sex and dialect group, 2011

Murdekõnelejate vanust ja haridustaset kõrvutades ilmneb, et madalama haridustasemega on just vanemaealised ja nooremate seas on rohkem kõrgharidusega inimesi. Seega kui mõnikümmend aastat tagasi tähendas murdekõnelemine sageli hariduse puudumist, siis tänapäeval on see pigem vastupidi. Murretest on teadlikud pigem kõrgharidusega inimesed.

Joonis 7. Murdekõnelejad haridustaseme ja vanuse järgi, 2011

Figure 7. Speakers of dialects by educational attainment and age, 2011

Ka murdekõnelejate üldise haridusliku jaotuse puhul (vanust kõrvale jättes) tuleb esile, et kõrgharidusega isikute osatähtsus on suurem kui madalama haridusega murdekõnelejate oma. Kuigi siin mängib mõningast rolli ka erineva haridustasemega inimeste hulk (teises grupis näiteks ongi märgatavalt vähem inimesi), tuleb siin jällegi esile, et kõrgema haridustasemega inimeste seas on rohkem neid, kes teadvustavad ja ilmselt ka väärtustavad oma murdeoskust, mistõttu nad märkisid seda sagedamini ära ka rahvaloenduse ankeedis.

Kokkuvõte

Rahvaloenduse andmete põhjal võib väita, et murrete algne levikuala on viimaste aastakümnete jooksul laiali valgunud. Murdekõnelejad on oma tavalistest elupaikadest liikunud suurematesse keskustesse, millest tulevad kahtlemata esile nii Tallinn kui ka Tartu. Selline liikumine on viimase kümnendi jooksul hoogu juurde saanud ja toob ilmselt kaasa murdeoskuse vähenemise, sest igapäevane keelekeskkond enam murret ei toeta. Samas on eri murrete kõnelejad omavahel segunenud ja üksteist mõjutanud ka varem, seepärast võib seda pidada ka loomulikuks asjade käiguks murrete arengus.

Paljude, eriti just Põhja-Eesti kohamurrete puhul on aga kõnelejad jäänud järele üksikuid ja tihti on need just vanemad inimesed. Seepärast on väga tõenäoline, et paljud väiksemad murded ja murrakud lähitulevikus kaovad, hoolimata sellest, et Eestis väikekultuure väärtustatakse. Keelte puhul on kadumine paraku pöördumatu (The UNESCO 2012: 6). Kui kirjaliku traditsiooniga keelte puhul säilib keele suremisel vähemalt kirjalikke allikaid, siis murrete ja murrakute puhul, mille kirjalik traditsioon puudub, jäävad alles ainult nimi ja murdeuurijate kirjeldused. Kindlasti ei säili aga murrakuga seostuvad tavad ja kombesed. Et see on osa meie (seni veel elavast) vaimsest kultuuripärandist, on põhjust selle pärast muretseda.

Mõned suuremad, aga ka väiksemad ja elujõulised murded ja murrakud kindlasti säilivad ja arenevad edasi. Kindlasti kestavad edasi need murded, mis on leidnud aktiivseid toetajaid näiteks murdekeelsete aabitsate ja muude murdekasutust propageerivate tegemiste näol.

Allikad Sources

Hennoste, T., Pajusalu, K., Niit, E., Päll, P., Viikberg, J. (2009). Eesti murded ja kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus.

Morrone, A. (2012). Is it possible to measure intangible cultural heritage? An Update of what and where to look for it. In *ESSnet-CULTURE. European Statistical System Network on Culture. Final report, lk 339–347*. Luksemburg [www] <http://ec.europa.eu/culture/our-policy-development/documents/ess-net-report-oct2012.pdf> lk 339-347 (30.04.2013).

The UNESCO atlas of the world's languages in danger: Context and process (2012). [www] http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/WOLP_OP_05_highres.pdf (30.04.2013).